

ІНТЕГРУЮЧА РОЛЬ ФІЛОСОФІЇ І МИСТЕЦТВА В СИСТЕМІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Пазиніч С.М., професор кафедри соціально-політичних дисциплін
Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Анотація. В статті проаналізовані деякі інтегруючі особливості мови мистецтва і мистецтво філософського узагальнення спрямованих на формування національної еліти та єднання народу в період розбудови нового суспільства на демократичних засадах.

Ключові слова: комунікативність, інтеграція і дезінтеграція, трансформація філософії і мистецтва, філософічність мистецтва.

Аннотация. Пазинич С.Н. Интегрирующая роль философии и искусства в системе трансформации общества. В статье проанализированы некоторые интегрирующие особенности языка искусства и искусство философского обобщения, направленные на формирование национальной элиты и единение народа в период развития нового общества на демократических началах.

Ключевые слова: коммуникативность, интеграция и дезинтеграция, трансформация искусства и философии, философичность искусства.

The summary. Pazinich S.N. An integrating role of philosophy and art in system of transformation of a society. In article some integrating features of language of art and art of the philosophical generalization, directed on formation of national elite and a unification of people are analysed during development of a new society on democratic principles.

Key words: communications, integration and disintegration, transformation arts and philosophies, philosophies arts.

Постановка проблеми та її актуальність. В сучасному суспільстві інтенсивно йде пошук найефективніших методів і найкоротших шляхів формування національної еліти, яка буде спроможною накреслити стратегічні напрямки трансформації соціуму в систему високо розвинутих країн. Важливою складовою цього соціокультурного процесу є сучасне мистецтво і філософія.

Теоретичними проблемами естетичного виховання займалися перш за все філософи, поєднуючи світоглядний і моральнісно-естетичний аспекти у формуванні всебічно розвиненої особистості. Зокрема такі філософи як: Аристотель, Платон, Епікур, а пізніше І.Кант, Ф.Шеллінг, Г.Лессінг, Г.В.Гегель та інші вбачали в мистецтві своєрідну форму естетичного освоєння світу людиною, що з необхідністю виникає в процесі художньої творчості як особливий вид людської діяльності. В XX столітті мистецтво в своїй функціональності перетворюється здебільшого на своєрідну сповідь художника. Згідно Л.М.Толстого: «Мистецтво є людська діяльність, яка полягає в тім, що одна людина свідомо відомими зовнішніми знаками передає іншим зазнані ним почуття. А другі люди заражуються цими почуттями і переживають їх».[1, с. 65]. На думку Х.Ортеги-і-Гассета, сучасний художник мусить зрозуміти, що він відтворює на полотні не природу «як вона є» і не людину у всьому драматизмі його внутрішнього світу, а лише окремі стани людської душі й лише певне бачення людиною загальних природних форм. Завдання художника - змінити наше бачення світу, змінити метафоричний лад художнього переживання.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні питання оптимальних шляхів об'єднання зусиль філософії й мистецтва в напрямку інтегрування суспільства в період інтенсивної трансформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Твір мистецтва, на відміну від науки, має переважно несвідому природу (філософія поєднує в собі свідоме й несвідоме), а символи мистецтва більше суб'єктивні, ніж наукові (філософія займає тут проміжне положення). Мистецтво залишається раритетним, і символи його складніші, більше вимагають залучення глибин несвідомого духу, ніж абстрактних узагальнень науки. Саме ця особливість мистецтва дозволяє йому проникнути в індивідуальний духовний світ, тоді як наука займається лише родовим у природі й людині. У цьому розумінні наука й мистецтво не протистоять метафізично, а навпаки - діалектично доповнюють одне одного.

Свого часу, Гегель прагнув трансформувати філософію до стану універсальної науки. В той же час Шеллінг вважав, що засобом філософії є мистецтво як творча сила, заснована на естетичному акті уяви. Не справа філософа пояснювати і змінювати світ, а творити в ідеальній формі новий світ через інтелектуальне споглядання старого світу – це і є основне завдання новітньої філософії. Філософія скована досвідом менш надійно, ніж наука й мистецтво, і тому ближче до духу, а її рефлексія глибша й безмежна в творчому осмисленому буянні уяви. Так, художник може в 20 років інтуїтивно прийти до часткових думок, які філософ систематизує, узагальнює і усвідомлює в 30, а то й пізніше. Але узагальнене усвідомлення не менш важливе у відображенні дійсності ніж інтуїція.

Так, І.Кант у «Критиці здатності судження», проводячи аналогію

«мистецтва з тим способом відображення, яким люди користуються в мові, щоб як можна більш повно повідомити один одному не тільки свої поняття, але й свої відчуття» [2, с. 243] акцентує, що мистецтво базується на «загальній повідомленності почуттів». Звідси він робить висновок про те, що загальна повідомленість почуттів «припускає загальне почуття», тобто, Кант має на увазі наявність у всіх здатності сприймання й розуміння, що співвідносяться із тим загальним, яке є властивістю людської природи взагалі.

Художник, як і філософ, виражає свої ідеї, але головне в його діяльності - створення живого образу (символу), який би не ототожнювався б з ним самим. Проте, якщо розглядати самовираження як ціль взагалі, ціль самодостатності, котра замикає художника на самому собі, то в цьому випадку мистецтво перестає бути комунікативним ланцюжком зв'язку і об'єднання людей. Навпаки, воно роз'єднує, а частіше за все, особливо в теперішній час, становлення нашої державності, воно розбещує їх смаки та почуття. З цього приводу один з відомих художніх критиків Г.Рід наголошував: «Якщо кожний художник буде виражати лише одиничність і себе самого, то мистецтво стане виконувати деструктивну й антисоціальну роль». Але справа ще й в іншому. Художник, творчість якого спрямована винятково на самовираження, самоствердження, неминуче приречений зрештою на самовичерпаність. Це пояснюється тим, що хоча людина сам по собі потенційно невичерпна, але ця невичерпність розкривається тільки в різноманітті її відносин з дійсністю й неможлива без взаємозв'язку із навколишнім світом; із багатоякісними людськими стосунками, які в решті решт виступають ферментом творчості митця і водночас цінителями його таланту. Звідси можна дійти аподиктичного висновку: чим буде в суспільстві мистецтво, яким цілям – конструктивним, чи деструктивним, руйнівним воно буде слугувати, багато в чому залежить від позиції самого художника.

Отже, мистецтво - це творіння нового духовного світу (у відмінність від технічного), а філософія - визначення й утворення змісту його. Тому в мистецтві конче необхідно те, що називається вимислом, і за допомогою його створюється живий образ, що зіставимо з автором, але герой живе своїм особистим життям, інколи в супереч навіть бажанням автора. Окремо від творця існують і філософські ідеї в їхній безтілесній формі, і, можливо, це мав на увазі Гегель, коли наголошував, що достеменно філософія може бути тільки ідеалізмом.

Притаманним для художника є обов'язкове проникнення у світ свого героя, він може створити образ лише при умові, якщо відтворить і буде нести в собі іншого як щось самостійне, загальне й значиме. Отже, твір мистецтва може бути більш-менш філософічним, але претендуючи на філософське значення, він має мати певні властивості:

по-перше, не виокремлювати винятково одну подію (хоча конкретна форма втілення може бути вельми реалістичною), а дозволяти робити висновки, що відносяться до широкого класу різнорідних явищ;

по-друге, зображення крайніх діянь або повної співвідносності з філософськими системами, коли в них яка-небудь точка зору гранично загострена.

Свого часу Ф.М. Достоевський назвав Ф.І. Тютчева першим поетом-філософом, а що уже й мовити про самого Ф.М.Достоевського – він був і залишається талановитим письменником-філософом. Більше того одним із фундаторів сучасної течії у філософії –екзистенціалізму. Отже, філософічний за характером твір - це внутрішній підтекст, що йде зсередини творчості, але аж ніяк не рясне цитування модного філософа або підведення свого художнього твору під чужу філософську схему. Твір мистецтва можна назвати філософічним, якщо художник (та й взагалі людина) іде від життя, від Отчого краю - цього невичерпного джерела й формує на основі їх всебічного пізнання власний оригінальний погляд на світ, в такому випадку митець є філософічним художником [3, с. 34].

Інколи ми зустрічаємо твори живопису (С.Ботічеллі, А.Ф.Кузьменко, В.Д.Полєнов, Т.Н.Яблонська та інші), у яких, здавалася б, начисто відсутня філософія, але в них є своя щирість, яка допомагає людині знімати своєрідну напругу з душі і саме це дає можливість, проникнення в глибинні таємниці Буття. Парадоксально, але деяким творам мистецтва нафаршированих (інакше і не скажеш) філософією не вистачає саме філософії. Отже, мистецтво філософічне за сутністю своєю лише за умов, коли створюваний ним новий світ починає жити своїми оригінальними філософськими проблемами.

Таким чином, питання про співвідношення мистецтва й філософії викликає труднощі не тільки тому, що питання складне по своєму змісту, але ще й тому, що це співвідношення історично швидкоплинне. Так, для епохи Відродження не було нічого епатажного в тім, що Леонардо да Вінчі називав живопис «істинною філософією», оскільки живопис, за його словами, самостійно обіймає першу істину. Аналогічна місія визнавалася за поезією й за архітектурою. Мистецтво в епоху Відродження вмещало в себе весь спектр фундаментальних думок про світ, і тому воно йшло рука об руку з філософією.

Відокремлення естетики, з одного боку, і відокремлення філософії від теології - з іншого, привело до необхідності встановлення більше чіткого співвідношення між цими формами духовної діяльності, так само, як це відбувалося й у сфері співвідношення мистецтва й науки. В XIX ст. на перший план увиразнилася проблема ієрархічної системи гуманітарних наук. Так, Шеллінг і романтизм взагалі, ставлячи мистецтво вище науки, проголошували його верховенство й над філософією, а Г.В.Ф.Гегель, навпаки, при всій визнаній ним значимості естетичного вінчав систему самопізнання абсолютної ідеї його вищою формою - філософією.

Однак із кризою раціоналізму змінився й той зміст, що привносився західною філософією в питання про співвідношення мистецтва й філософії.

Прагнення чітко розмежувати ці форми й установити між ними ієрархічну субординацію змінилося своєрідним поверненням до історичної тенденції їхнього об'єднання, а інколи навіть до отождолення. Однак, на відміну від минулих історичних епох, це чергове зближення мистецтва й філософії відбувалося вже на інших засновках. Уже не поезія, не живопис і не музика, а художня проза визнавалася природною сферою цієї співдружності. Тепер вже не мистецтво вподібнювалося філософії, що припускає десь у своїй глибині більшу значимість філософії, але філософія стала вподібнюватися художній прозі, що, навпроти, припускає вихідну перевагу мистецтва. Це, як ми розуміємо, не що інше, як продовження лінії романтиків.

Спочатку А.Шопенгауер і Ф.Ніцше, потім Г.Ріккерт і А.Бергсон об'єднали філософію й мистецтво на тій підставі, що вони однаково далеко відстоять від практики й пізнають життя спогляданням, що використовує не стільки логічні поняття, скільки ірраціональну інтуїцію. Наслідком цього об'єднання став новий жанр літератури - «інтелектуальна романістика» (Т.Манн та ін.). Природно, що таке зближення здійснювалося тільки в рамках тих напрямків філософії, які будувалися на тезі про безсилля логіко-понятійних пізнавальних засобів. Таким був, наприклад, напрямок екзистенціалізму (А.Камю, Г.Марсель і Ж.-П.Сартр); філософські твори цих філософів були наскрізь художні, а художні - дощенту філософічні.

Варто зазначити, що питання про співвідношення мистецтва й філософії дійсно є дуже складним і багатоякісним. Між цими двома видами духовної діяльності людини, безсумнівно, є глибоке споріднення, але немає повної внутрішньої тотожності. Філософія й мистецтво, як наголошував знаний фахівець в цій сфері науки М.М.Бахтін, «нероздільні, але й нетотожні». [4, с. 95]

Отож, від позиції й установки митця багато в чому залежить місце й роль мистецтва в житті суспільства. Мистецтво може виконувати інтегруючу й дезінтегруючу функцію; може бути потужним способом пізнання й засобом для дозвілля, забавою; воно може допомагати людям усвідомлювати розмаїття життєвих проблем, а може відволікати їх від насущних проблем життя, як це робить, скажімо, сучасна, різноманітна за жанром, «попса», що втягує свого споживача в глибини підсвідомості і навіть його розбещеності. Таким чином, мистецтво може бути діючим засобом духовного вдосконалення людини, розвитку всіх його здібностей, може допомагати формуванню гуманістичних поглядів і переконань, а може і протидіяти такому вдосконалюванню, будучи способом маніпулювання свідомістю людини.

Висновки. В своїх міркуваннях, ми виходимо з принципу того, що поява художнього твору викликається, з одного боку, загальною потребою художника випроменити свої думки, почуття, настрої, з іншого боку - його не менш сильним настроєм є бажання провіщувати це іншим людям. Тому

мистецтво забезпечує безпосереднє або опосередковане спілкування, у процесі якого відбувається обмін різною інформацією, що забезпечує духовний розвиток суспільства.

За твердженнями О.Шпенглера, джерелом мистецтва і культурного творення взагалі постає душа певного народу. Отже, якщо сутність такого явища, як мистецтво усвідомлюється і виражає прямі потреби в певній комунікативній спільності людей, тоді воно існує вже як вагомий, впливовий інтегруючий чинник розвитку суспільства.

І зрештою, саме такий інструмент мистецтва, як художній образ дозволяє мистецтву опанувати те, що перебуває занадто далеко до чого ми не можемо «дотягтися» за допомогою поняття. Отже, вивчення іманентної природи мистецтва і активне залучення його потужного потенціалу в систему філософії освіти і виховання є нагальною проблемою формування національної еліти котрої, в умовах сьогодення, конче мало для потужної розбудови нашого суспільства на демократичних засадах.

Подальші дослідження спрямовані на вивчення комунікативної та інтегруючої властивості філософії мистецтва.

Література:

1. Толстой Л.Н. - М.-Л.: Полн.собр.соч. Т.30.; 1968. с.664.
2. С.М.Пазиніч Рідний край як першоджерело розвитку філософської та етико-політичної культури сучасного соціуму України. // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. праць / За ред. Л.Л.Товажнянський та О.Г.Романовський. – Вип..12(16). – Харків: НТУ “ХПІ”, 2006.
3. Кант И. - М.: Собр. Соч. В 6-ти т., т.5,1966. с.566.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: -«Искусство», 1986. с.448.

Надійшла до редакції 29.03.2007